

УДК 159.955.4

Фактори розвитку особистості професіонала

Дрогваленко О.В.,

Рассматриваются некоторые факторы развития личности профессионала. Автор анализирует аспекты структуры личности, которые могут обуславливать отношение человека к содержанию и процессу профессиональной деятельности, её результатам и отношение к ним: самооценка, личностная направленность, физическое и психическое здоровье, удовлетворённость профессиональной деятельностью, выработанный индивидуальный стиль, целенаправленное поведение, характер психической саморегуляции, рефлексия и др. Определено, что формирование личности профессионала представляется как системный процесс, основывающийся на профессиональной рефлексии.

Ключові слова: формування особистості професіонала, професійна діяльність, фактори розвитку професіоналізму, професійна рефлексія, індивідуальний стиль діяльності.

Розглядаються деякі фактори розвитку особистості професіонала. Автор аналізує аспекти структури особистості, що можуть обумовлювати ставлення людини до змісту і процесу професійної діяльності, її результатам і ставлення до них: самооцінка, особистісна спрямованість, фізичне і психічне здоров'я, задоволеність професійною діяльністю, вироблений індивідуальний стиль, цілеспрямована поведінка, характер психічної саморегуляції, рефлексія та ін. Визначено, що формування особистості професіонала представляється як системний процес, що ґрунтується на професійній рефлексії.

Ключевые слова: формирование личности профессионала, профессиональная деятельность, факторы развития профессионала, профессиональная рефлексия, индивидуальный стиль деятельности.

Some factors in development of the person of the professional are considered. The writer analyse aspects of frame of the person, which one can cause the ratio of the person to a contents and process of professional activity, to outcomes and attitude to them: the self-rating, personal trend, physical and mental health, satisfaction by professional activity worked out individual style, targeted behaviour, character of mental selfregulation, reflection etc. Is defined, that the creation of the person of the professional is represented as the system process grounded on professional reflection.

Key words: formation of personality of professional, professional activity, factors of development of professionalism, professional reflection, individual style of activity.

Психологія особистості, як активного суб'єкта складних форм діяльнісного ставлення до навколишнього світу, розкривається в особливостях її професійної діяльності, розпочинаючи з формування розгорнутого образу майбутньої професії та закінчуючи набуттям рефлексивного самовизначення до компонентів професійної діяльності. Сфера професійної діяльності виступає невід'ємною частиною образу світу особистості та є найважливішим фактором, що визначає особливості її становлення та успішності. В психологічному аспекті це потребує вивчення характеру уявлень особи про себе як про професіонала, ступінь ідентифікації його образу Я з образом професіонала, що і обумовлює ставлення особистості до змісту, процесу професійної діяльності, її результатів та ставлення до результатів.

Як правило, дослідження психологічної готовності людини до професійної діяльності включає в себе оцінку властивостей індивідуальності людини, характеру професійного спрямування, наявності знань, вмінь і навичок, які вона набуває в процесі спеціального навчання, аналіз професійної діяльності, здатності до рішення питань щодо її оптимізації тощо. Важливим аспектом є прогнозування людиною *успішного виконання* нею професійних функцій. Одна з головних проблем оцінки професійної готовності – дослідження суттєвості властивостей індивідуальності людини і співвідношення їх з професійною діяльністю (8). Визначення готовності людини виконувати професійні дії засноване на уявленнях про властивості, якості, риси особистості, сукупності індивідуальних особливостей людини. На думку Кучеренка, „аналіз суттєвості індивідуальності має величезне значення для рішення проблеми оцінки психологічної готовності до професійної діяльності” (8). Крім того, на успішність оволодіння професією значною мірою впливає характер людини, що визначає індивідуальну психологічну своєрідність особистості.

На сучасному етапі формування суспільства надзвичайно актуальним постає питання формування особистості професіонала. При цьому важливим (ще на стадії професійної підготовки) є *формування спрямованості* щодо набуття професіоналізму особистістю (4). Зниження професійної майстерності може спровокувати агресивність, залежність, злостивість, втрату ділового оптимізму, байдужість, низьку ініціативність, низький рівень результативності та ін.

Професійна успішність передбачає оптимальний рівень професійного здоров'я, яке можна визначити такими критеріями: стан тілесного та психічного здоров'я; задоволеність професійною діяльністю і життям в цілому; осмисленість праці і життя в цілому; морально – духовний рівень особистості тощо (17). „Наявність професійного здоров'я передбачає як адекватний вибір професії на етапі самовизначення, повноцінну професійну підготовку, повну адаптацію до діяльності та її умовам, так і сформованість професійно важливих якостей та професійної ідентичності. Дотримання усіх цих вимог має своїм наслідком надійність професійної діяльності, в т.ч. й моральну задоволеність спеціаліста виконуваною роботою, позитивну самооцінку результатів власної діяльності та відсутність професійного вигорання і професійних деформацій” (17).

Не менш важливою категорією в характеристиці особистості професіонала є, на наш погляд, *цілеспрямована поведінка*. Суттєва характеристика цілеспрямованої поведінки полягає в тому, що вона пов'язана з вибором. Значення цієї характеристики розкривається в результаті аналізу природи цілеспрямованого стану. Такий стан складається з чотирьох компонентів: 1) суб'єкт, який проявляє вибір; 2) те, що навкруги вибору; 3) доступні способи дій; 4) можливі при такому оточенні результати (1). Роль індивіда в ситуації вибору є в перетворенні властивостей цієї ситуації у вірогідність вибору. В цьому перетворенні і є індивідуальність (21).

Поведінка суб'єкта професійної діяльності – це сукупність визначених дій, вимог щодо отримання якісного продукту, результату. „Дія – це активна подія, така, яка може спричинити інші зміни або індивіда, або

його оточення” (21). Результат – продукт дії індивіда або системи. „Цілеспрямована система може змінювати власні задачі при постійних умовах, що оточують: вона обирає і задачі, і засоби їх виконання. Тим самим вона проявляє волю. Найвідоміший приклад таких систем – люди” (21).

Дослідники виділяють деякі вимоги, яким повинен задовольняти суб'єкт, щоб успішно розв'язувати комплексні проблеми та виконувати спеціальні дії. Саме з ними і працює професіонал. Отже, не менш важливою характеристикою особистості професіонала, на наш погляд, є *вироблений індивідуальний стиль* діяльності (взаємодії з проблемами) за допомогою спеціально організованих (людиною) дій. За визначенням Холодної, „стилі постановки та вирішення проблем – це індивідуально – своєрідні способи виявлення та формулювання проблемної ситуації, а також способи пошуку засобів її вирішення”. „Різні люди в одному і тому ж проблемному полі бачать різні проблеми, визначають їх в різних термінах та в різному змістовому аспекті, використовують різноманітні методи їх вирішення” (18). Феномен індивідуального стилю звичайно визначається через особистісні якості, явно або неявно визнаючи їх стилеформуючі функції (Моросанова, 2007).

Холодна (2003) вважає, що по мірі інтелектуального розвитку людини визначаються особливості її поведінки (*персональні пізнавальні стилі*) в тих чи інших конкретних ситуаціях: життєвих, учбових, професіональних і т. ін. Персональний пізнавальний стиль – це психічне утворення, яке є, по - перше, багатовимірним за своїми проявами, по - друге, ієрархічним за своїм устроєм (включаючи різні рівні стильової поведінки), по - третє, інтегральним за своїми механізмами (будучи продуктом інтеграції різних форм індивідуального ментального досвіду) та, по - четверте, гнучким за своїми адаптаційними можливостями. Персональний пізнавальний стиль створюється по мірі інтелектуального розвитку людини, визначаючи особливості її поведінки в тих чи інших конкретних ситуаціях: життєвих, навчальних, професійних і т. п. Чим вище рівень інтелектуальної зрілості особистості, тим яскравіше проявляється персональний пізнавальний стиль. При цьому персональний пізнавальний стиль є результатом інтеграції різних рівнів стильової поведінки. В цілому, вибудовується система можливих відносин між різними рівнями стильової поведінки (18)

Одним з головних завдань в професійній діяльності є *самостійність прийняття того чи іншого рішення*, яке залежить від характеру стилю діяльності особистості. „Вираженість інтелектуального стилю буде в значній мірі залежати від міри самостійності (або міри творчого підходу) людини по відношенню до проблеми, яка стоїть перед нею”. На думку Холодної, можна виділити 5 стилів постановки і вирішення проблем: 1) адаптивний (пошук вирішення проблеми з використанням раніше засвоєних способів діяльності; перевага алгоритмічних дій в інтелектуальній роботі або в разі їх відсутності – методів проб та помилок); 2) евристичний (досягнення даної мети на основі винаходу нових, більш ефективних способів вирішення проблеми, яка вже вирішена); 3) дослідницький (самостійне формування цілей, власної діяльності з орієнтацією на збирання інформації за широким спектром проблемного поля і опорою на різні – в тому числі альтернативні – варіанти аналізу проблеми); 4) інноваційний (здатність до народження об'єктивно нових ідей, нових основ для прийняття рішень, створенню якісно нових продуктів – організаційних, комунікативних, інтелектуальних і т.п.); 5) смислороджуючий (орієнтований на роботу зі смислами по відношенню до існуючих понять, традиційних підходів з радикальною зміною рівня та типу розуміння відповідної проблемної області в режимі зміни інтелектуальної або культурної парадигми) (18). Критерії сформованості персонального пізнавального стилю потрібно шукати в особливостях організації індивідуального ментального досвіду.

Моросановою В. (12, 13, 14) були визначені типові т. н. *профілі особистості* зі специфічно акцентуваною структурою, кваліфіковані автором як основи автономного та оперативного стилів, характеристика яких дозволяє оцінювати спрямованість саморегуляції в діяльності особистості. *Автономний* стиль проявляється в індивідуальних профілях саморегуляції як підвищений рівень розвитку планування цілей активності, знижений рівень розвитку здібностей моделювання і оцінки результатів та підвищений рівень розвитку планування та знижений рівень здібностей оцінювання результатів. *Оперативний* стиль проявляється в індивідуальних профілях саморегуляції як підвищений рівень розвитку моделювання, низький рівень розвитку здатності планування, програмування та високий рівень розвитку програмування і низький рівень розвитку планування, моделювання (11).

Таким чином, можна припустити, що суб'єкт професійної діяльності, набуваючи навичок практичної діяльності та використовуючи теоретичні знання впродовж своєї спеціальної, цілеспрямованої діяльності, створює індивідуальний стиль власної діяльності, завдяки чому робота стає спрямовано результативною, а значить досягає мети на кожному етапі професійної діяльності.

Значущим фактором становлення особистості професіонала є *психічна саморегуляція* – „складне багатоаспектне явище, яке обумовлює процеси адаптації та розвитку людини на всіх рівнях його існування (15)”. „Саморегуляція у професійній діяльності – це багатофакторне соціально – психологічне явище. Процес забезпечення розвитку особистості професіонала включає в себе не тільки конструювання способів засвоєння операційної сторони діяльності, але й внутрішніх факторів у вигляді поєднання змістовних (інтерес до професії, потреба в самореалізації тощо) і адаптивних (престиж професії, заробітна плата тощо) мотивів діяльності, спрямованих на усвідомлення суб'єктом соціальної значущості своєї професії. Інтеграція цих мотивів на основі певного рівня розвитку психічних (особистісні риси, здібності тощо) і предметних (знання, вміння і навички) компонентів структури особистості дозволяє сформувати суб'єктивні уявлення (образи) обличчя професіонала, які виступають регулятором розвитку особистості (17)”.

Дослідники зазначають, що „свідома саморегуляція має особистісний, конструктивно – перетворювальний, творчий характер. Вона ініціюється незвичними, зміненими обставинами і складається, як мінімум, в розпізнаванні, а далі – в перебудові смислових утворень на основі їх ієрархічної упорядкованості. Умовою конструктивної саморегуляції є усвідомлення своїх смислових утворень і постановка свідомої задачі на їх перебудову” (3). Крім того, свідомо саморегуляція є способом керування своєю поведінкою в

операціонально-технічному плані щодо організації дій за допомогою засобів, спрямованих на їх оптимізацію, а також в мотиваційному: в організації загальної спрямованості діяльності за допомогою свідомого керування своєю мотиваційною сферою та сферою потреб. Ведучим механізмом свідомої саморегуляції є рефлексія” (14, 3).

Виділяються декілька рівнів психічної саморегуляції, базуючись на різноманітних аспектах людського існування. В.А.Машин визначає *індивідний та особистісний рівні саморегуляції* у відповідності зі спрямованістю активності: на самозбереження та підтримку рівноваги з навколишнім середовищем – перший, індивідний рівень; на розвиток, інтеграцію та психологічне зростання – другий, особистісний (9). Професійна діяльність, на наш погляд, має включати систему співіснування різних рівнів саморегуляції, постійно (в процесі роботи) аналізуючи навколишню ситуацію. Таким чином, високий рівень професіоналізму включатиме сформовану людиною індивідуальну схему взаємодії з навколишнім середовищем.

Як зазначалось вище, однією з найважливіших та вагоміших характеристик особистості є *рефлексія*. Відомо, що це інтегрована особистісна здатність робити предметом аналізу зовнішні і внутрішні чинники. На підставі цього процесу відбувається прийняття рішення особистістю і визначення нею своєї поведінки, ставлення до себе та соціуму. Можна інтерпретувати рефлексію як механізм, який породжує структурно – процесуальну цілісність „Я” і забезпечує її функціонування. Найважливішим та найбільш адекватним процесом щодо розуміння становлення особистості професіонала, на наш погляд, є феномен *професійної рефлексії*, яка розуміється як форма теоретичної та практичної діяльності людини, що спрямована на осмислення своїх власних дій та їх законів (починається із запитання до себе “Що я роблю в даний момент, тут і тепер?”).

Таким чином, в якості основних характеристик внутрішнього потенціалу особистості професіонала можна вважати:

- адекватну *самооцінку*;
 - здатність прогнозування людиною *успішного виконання* нею професійних функцій;
 - наявність у особистості здатності уявляти власні властивості, якості, риси, сукупності індивідуальних особливостей;
 - потенціальні можливості *формування спрямованості* щодо набуття професіоналізму особистістю (“Я хочу бути професіоналом”);
 - стан тілесного та психічного *здоров'я*;
 - наявність професійного *здоров'я*, яке передбачає *адекватний вибір* професії на етапі самовизначення;
 - *задоволеність* професійною діяльністю і життям в цілому;
 - *осмисленість* праці і життя в цілому;
 - морально – духовний рівень особистості;
 - *цілеспрямовану* поведінку;
 - *вироблений індивідуальний стиль* взаємодії з проблемами за допомогою спеціально організованих (людиною) дій;
 - розвинутий *персональний пізнавальний стиль*;
 - здатність *самостійно прийняти те чи інше рішення*, яка залежить від характеру стилю діяльності особистості;
 - *профіль особистості* (наявність автономного чи оперативного стилів діяльності);
 - характер *психічної саморегуляції*;
 - наявність *розвинутої рефлексії*.
- Слід зазначити, що наявність сформованої *професійної рефлексії* є, на наш погляд, системоутворюючим фактором становлення особистості професіонала.

Крім того, не менш важливими, на нашу думку, є наступні особистісні утворення, що системно сприяють і створюють психологічний портрет особистості професіонала. Так, потребують подальшого системного вивчення психологічна готовність до певної професійної діяльності; особистісна пізнавальна позиція; творчий підхід (рівень креативності); структура мотиваційної та волевої сфер; сформованість спеціальних необхідних якостей особистості (наприклад, емпатія у майбутніх психологів); прагнення самоактуалізації тощо.

Таким чином, очевидно, що становлення особистості професіонала – це багатовимірний, тривалий процес, який потребує внутрішнього та зовнішнього формування системної спрямованості, тому одною з найголовніших задач для особистості під час набуття професійно важливих знань та вмінь та для викладачів на стадії навчання студентів у середньому спеціальному або вищому навчальному закладах є усвідомлення професіоналізму не тільки, як мети, а і як процесу становлення особистості професіонала.

Література.

- 1.Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремлённых системах: Пер. с англ. - М.: Советское радио, 1974. - 272 с.
- 2.Анциферова Л.И. Методологические принципы и проблемы психики // Психологический журнал. – 1982.- Т.3, №2.- С. 3-17.
- 3.Зейгарник Б.В., Холмогорова А.Б., Мазур Е.С. Саморегуляция поведения в норме и патологии // Психологический журнал. -1989.- №2. - С. 121-132.
- 4.Иоголевич Н.И. Особенности индивидуальности студентов – менеджеров // Вопросы психологии. – 2005. - №3. - С. 97-106.
- 5.Кон И.С. Психология юношеского возраста. - М.: Просвещение, 1979. – 110 с.
- 6.Коростылёва Л.А. Уровни самореализации личности // Психологические проблемы самореализации личности. - Вып. 4 / Под ред. Е.Ф.Рыбалко, Л.А. Коростылёвой. - СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. - С. 21-46.
- 7.Кузнецова И.В. Методологические основы исследования процесса выбора профессии / Способности и деятельность. - Ярославль, 1989. - С. 35-46.
- 8.Кучеренко С.М. Застосування професіографії для визначення психологічної готовності людини до

- професійної діяльності // Вісник Харківського національного університету. – 1999. - №452. - С. 20-23.
- 9.Машин В.А. О двух уровнях личностной регуляции поведения человека // Вопросы психологии. - 1994. - №3. - С. 144-149.
10. Миннорова С.А., Плеханова Л.Л. Особенности перспективной идентичности при жизненном самоопределении выпускников вуза // Вопросы психологии. - 2007. - №3. - С. 52-59.
11. Моросанова В.И. Индивидуальная саморегуляция и характер человека // Вопросы психологии. – 2007. - №3. - С. 59-69.
12. Моросанова В.И., Сагиев Р.Р. Диагностика индивидуально – стилевых особенностей саморегуляции в учебной деятельности студентов // Вопросы психологии. – 1994. - №5. - С. 134-140.
13. Моросанова В.И. Индивидуальный стиль регуляции: феномен, структура и функции произвольной активности человека. - М.: Наука, 1998. – 120 с.
14. Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека // Вопросы психологии – 2001. - №2. - С. 118-127.
15. Наумчик Н.В. К проблеме психической саморегуляции личности // Практична психологія і соціальна робота. – 2005. - №1. - С. 57-60.
16. Носков В.И. Психологические основы и проблемы профессионального становления специалиста в условиях современного вуза // Вісник Харківського національного університету. - 1999. - №460. - С. 95 – 97.
17. Подляшаник В.В. Адаптаційний потенціал та професійне здоров'я особистості // Практична психологія і соціальна робота. - 2006. - №12. - С. 71-74.
18. Холодная М.А. Виды познавательных стилей // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. - №9. - С. 12-29.
19. Чуприкова Н.М. Система понятий общей психологии и психической регуляции поведения и деятельности // Вопросы психологии. - 2007. - №3. - С. 3-16.
20. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. - М.: 1982.- 185 с.
21. Яценко Е.Ф. Исследование ценностно – смыслового аспекта самоактуализации студентов // Вопросы психологии. - №1.- 2007. - С. 34 -37.